

การสำรวจและรวบรวมพืชวัตถุสำหรับใช้ในการรักษาโรคโลหิตสตรีของ

หมอไข โกสินทร์ ตำบลท่าชะมวง อำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลา

The exploration and collection of medicinal plants for female blood-related diseases treatments by Doctor Khai Kosin in Tha Cha Muang Sub-district, Rattaphum District, Songkhla Province.

อภิฤดี หาญณรงค์

หลักสูตรวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการแพทย์แผนไทยประยุกต์

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

hannarong2532@mail.com

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัย เรื่อง การสำรวจและรวบรวมพืชวัตถุสำหรับใช้ในการรักษาโรคโลหิตสตรีของหมอไข โกสินทร์ ตำบลท่าชะมวง อำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลา เป็นการวิจัยที่ใช้รูปแบบการสำรวจเชิงพรรณนา (Descriptive Survey) มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจ และรวบรวมพืชวัตถุสำหรับใช้ในการรักษาโรคโลหิตสตรี รวมถึงการศึกษาตำรับยา และจำแนกชนิดสมุนไพร ได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) ด้วยการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ (Informal Interview) และสอบถามบุคคลข้างเคียงที่รู้เรื่องใช้การสังเกตทั้งแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participant Observation) การศึกษาตัวอย่างพืชสมุนไพรโดยการจัดเก็บสมุนไพรแห้ง (Herbarium) และการศึกษาข้อมูลพืชจากเอกสาร หนังสือ ซึ่งได้ข้อมูลต่างๆ ดังนี้

ผลการศึกษา พบว่า หมอไข โกสินทร์ ทำการรักษาโรคโลหิตสตรีจากการถ่ายทอดองค์ความรู้มาจากบรรพบุรุษ ร่วมกับประสบการณ์ในการรักษาผู้ป่วยมาเป็นเวลามากกว่า 10 ปี มีพืชสมุนไพรที่หมอไขใช้รักษาโรคโลหิตสตรีเป็นจำนวนทั้งสิ้น 41 ชนิด โดยสามารถจำแนกได้เป็น 23 วงศ์ 35 สกุล โดยจัดอยู่ในประเภทพืชใบเลี้ยงคู่ จำนวน 18 วงศ์ 24 สกุล 27 ชนิด ประเภทพืชใบเลี้ยงเดี่ยว จำนวน 5 วงศ์ 11 สกุล 14 ชนิด ตำรายาสมุนไพรที่หมอไขใช้มากที่สุดจัดอยู่ในวงศ์ ZINGIBERACEAE จำนวน 8 ชนิด รองลงมา คือ วงศ์ UMBELLIFERAE จำนวน 3 ชนิด วงศ์ PIPERACEAE RUBIACEAE MENISPERMACEAE RUTACEAE PLUMBAGINACEAE ANNONACEAE ALLIACEAE COMPOSITAE และ POACEAE พบอย่างละ 2 ชนิด ส่วนในวงศ์อื่นๆ พบอย่างละ 1 ชนิด จากการศึกษาอาการเกี่ยวกับโรคโลหิตสตรีที่หมอไขได้ทำการรักษาจำนวนทั้งหมด 8 อาการ และมีตำรับยาสมุนไพรที่ใช้ในการรักษาจำนวนทั้งหมด 9 ตำรับยา โดยเมื่อวิเคราะห์พืชสมุนไพรที่เป็นส่วนประกอบอยู่ในตำรับยารักษาโรคโลหิตสตรี ทำให้ทราบว่าพืชสมุนไพรที่หมอไขใช้ส่วนใหญ่เป็นพืชสมุนไพรที่มีรสร้อน หรือเผ็ดร้อน ช่วยในการขับเลือด ขับลม และพืชสมุนไพรบางตัวก็มีสรรพคุณ ทั้งฟอกโลหิต ขับโลหิต และบำรุงโลหิตไปด้วยกัน ยกตัวอย่างเช่น กระเทียม พริกไทย ฯลฯ

ซึ่งพืชสมุนไพรส่วนใหญ่ได้จากการปลูกไว้บริเวณบ้าน และหาตามแหล่งธรรมชาติ คือ ป่า เขา ริมคลอง ริมถนน ฯลฯ แต่บางครั้งสมุนไพรที่ต้องการอาจไม่มี หรือหายากจำเป็นต้องไปซื้อจากร้านยาสมุนไพร โดยเมื่อหมอไขได้พืชสมุนไพรมาก็จะนำพืชสมุนไพรเหล่านั้นมาทำการแปรรูปด้วยการตากแห้ง และใช้สด แต่โดยส่วนใหญ่แล้ว มักใช้ทั้งสด และแห้ง เมื่อผ่านกระบวนการแปรรูปเสร็จหมอไข ก็จะนำสมุนไพรดังกล่าวข้างต้น มาผลิตเป็นยาสมุนไพรใช้รักษาผู้ป่วยใน 2 รูปแบบ คือ แบบยาต้ม และแบบยาผง หรืออาจจะทำเป็น

ยาได้ทั้งยาต้ม และยาผงก็ได้ แต่ผล หรือประสิทธิภาพของยาในการรักษาจะดีหรือไม่นั้น ขึ้นอยู่กับพฤติกรรมของผู้ป่วยด้วยว่าได้ปฏิบัติตามข้อห้าม และคำแนะนำของหมอได้ทุกประการหรือไม่

คำสำคัญ การสำรวจ, โรคโลหิตสตรี, หมอไข โกสินทร์

Abstract

This research studies on exploration and collection of medicinal plants for female blood-related diseases treatments by doctor Khai in Tha Cha Muang Sub-district, Rattaphum District, Songkhla Province. This study uses descriptive method aiming to explore and collect medicinal plants for female blood-related disease treatments as well as studying drugs and the classification of the plants. Data collections were done by in-depth interview, informal interview, participant observation and non-participant observation. While Herbarium and other information were studied from the relevant research articles and books.

This research found that doctor Khai Kosin treats female blood-related diseases from the knowledge that has been transferred from his ancestors together with his experience in the field for more than 10 years. There are 41 types of medicinal plants that he uses to cure the diseases. They can be generally classified into 23 families and 35 genus. More specifically, there are 18 families, 24 genus and 27 species in dicotyledon while there are 5 families, 11 genus and 14 species in monocotyledon. The most frequently used medicinal plants by doctor Khai are in ZINGIBERACEAE family accounting for 8 species followed by UMBELLIFERAE family accounting for 3 species, and PIPERACEAE RUBIACEAE MENISPERMACEAE RUTACEAE PLUMBAGINACEAE ANNONACEAE ALLIACEAE COMPOSITAE and POACEAE families accounting for 2 species. While the other families account for 1 species. There are 8 symptoms of female blood-related diseases that have been observed and studied together with the 9 different types of drugs that are used in the treatments. According to the analysis of the diseases treatments by doctor Khai, it shows that he mainly uses medicinal plants that are hot and spicy which help relieve blood flow and flatulence. Moreover, some of the medicinal plants also help improve blood system which are garlic, pepper, and etc.

Most of medicinal plants can be planted at home and they also can be found in nature such as forest, canal, roadside, and etc. However, some desired medicinal plants may be rare and not available, doctor Khai therefore has to buy them from the shop. He then processes them by both sun drying and using them fresh. Furthermore, he uses the processed medicinal plants into 2 forms; decoction and powder. However, the effectiveness of the treatments also depends on patients' behaviors whether or not they strictly follow the given instructions.

Keywords The exploration, female blood-related diseases, Doctor Khai Kosin

บทนำ

ประเทศไทยเป็นประเทศที่อุดมสมบูรณ์ด้วยสมุนไพรนานาชนิด และในปัจจุบันกระทรวงสาธารณสุข ได้มีนโยบายส่งเสริมให้มีการใช้สมุนไพรในการบำบัดรักษาโรคต่างๆ มากขึ้นโดยเฉพาะโรคพื้ๆ ที่สามารถบำบัดรักษาได้ด้วยสมุนไพร และได้กำหนดนโยบายไปยังโรงพยาบาลต่างๆ ในสังกัดกระทรวงสาธารณสุข โดยสนับสนุนให้มีการใช้สมุนไพรเพื่อทดแทนยาแผนปัจจุบัน เพราะจากการศึกษาค้นคว้าได้ข้อมูลเชิงประจักษ์ และเป็นที่ยอมรับว่า สมุนไพรและผลที่ได้จากการสกัดสมุนไพร ให้คุณประโยชน์ดีกว่ายาที่ได้จากการสังเคราะห์ทางวิทยาศาสตร์ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้สามารถช่วยประหยัดงบประมาณประเทศในด้านสุขภาพไปได้ อีกด้วย (สุดารัตน์ เกษราพันธ์, 2544)

จากการที่กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก กระทรวงสาธารณสุข ตระหนักถึงความสำคัญของการดูแลสุขภาพตนเองของประชาชนด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำให้มีผลงานวิจัยในเรื่องการรวบรวมองค์ความรู้ของหมอพื้นบ้านประเภทต่างๆ ในแต่ละภูมิภาคไว้มากมาย ไม่ว่าจะเป็นในด้านของหมอเฉพาะทาง เช่น หมอยาสมุนไพร หมอนวด หมอกระดูก หมอตำแย ฯลฯ และจากการศึกษาข้อมูลในเรื่องผลงานวิจัยที่เป็นองค์ความรู้ของหมอพื้นบ้าน พบว่า ยังมีข้อมูลอยู่น้อย และเป็นการศึกษาในภาพรวมเท่านั้น (สมชัย บวรกิตติ, 2551)

ผลการศึกษาในเรื่องของโรคโลหิตสตรี้ พบว่า ในแต่ละภาคของไทยมีการดูแลรักษาความผิดปกติในเรื่องโลหิตสตรี้แตกต่างกันออกไป และยาแผนโบราณที่ใช้ในการรักษาโรคโลหิตสตรี้ นั้น ก็มีมากมายหลายตำรับมีที่มาหลายลักษณะ และมาจากหลายสำนักในแต่ละตำรับจะมีตัวยาเหมือนกัน และแตกต่างกันออกไปบ้าง ซึ่งขึ้นอยู่กับกาลห่อหุ้มแนวความคิดในการรักษาของหมอพื้นบ้านแต่ละคน ตัวยาสมุนไพรที่ใช้ในการรักษามีส่วนประกอบแตกต่างกันออกไปตามสภาพพืชพันธุ์ของแต่ละภาค และมองว่าการผิดปกติเกี่ยวกับเรื่องโลหิตสตรี้ นั้นมาจากการมองแบบองค์รวม มีเรื่องเลือดลมมาเกี่ยวข้องตลอดเวลา ไม่ใช่เกิดจากเชื้อโรคอย่างที่มีการแพทย์แผนปัจจุบันมอง (เพ็ญญา ทรัพย์เจริญ และคนอื่นๆ, 2546)

จากสถิติการขึ้นทะเบียนตำรับยาที่ได้ขึ้นทะเบียนไว้กับสำนักงานคณะกรรมการอาหารและยา ซึ่งรวบรวมถึงปี พ.ศ. 2536 พบว่า ยาเกี่ยวกับสตรี้ (ยาบำรุงโลหิต ยาพอกโลหิต ยาขับน้ำคาวปลา ยาประสะน้ำมัน และยาครรภ์รักษา) ได้ขึ้นทะเบียนไว้มากที่สุด หากเปรียบเทียบกับยารักษาในกลุ่มของโรคอื่นๆ กล่าวคือ ลงทะเบียนไว้มากถึง 252 ตำรับ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า กลุ่มอาการที่เกี่ยวข้องกับโลหิตสตรี้เป็นกลุ่มอาการที่ผู้ป่วยเป็นกันมาก และตัวยาทั้งหมดคงมีสรรพคุณที่ดี และสามารถรักษาอาการที่เกี่ยวข้องกับโรคสตรี้ได้ มิฉะนั้นตำรับยาทั้ง 252 ตำรับคงไม่สามารถรอดตลาด หรือดำรงอยู่คู่กับการรักษาโรคกลุ่มนี้ได้ (เพ็ญญา ทรัพย์เจริญ, 2542)

ดังนั้น ผู้วิจัยเห็นว่าควรมีการสำรวจและรวบรวมพืชวัตถุทางด้านสมุนไพรที่เจาะลึกลงไปกว่าการวิจัยครั้งก่อนหน้านี้ โดยจะทำการศึกษาด้านสมุนไพรสำหรับใช้ในการรักษาโรคโลหิตสตรี้ของหมอไข้ โกลสินทร์ ตำบลท่าชะมวง อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสงขลา ทั้งนี้ เพื่อทำการรวบรวมไว้เป็นองค์ความรู้ และนำองค์ความรู้มาพัฒนาในด้านการรักษาให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น เพราะปัจจุบันการเจริญทางด้านวัตถุเริ่มเข้ามาทำลายทรัพยากรอันมีค่าในท้องถิ่นนี้ ซึ่งผู้ศึกษาเห็นว่าควรมีการกระตุ้นให้ประชาชน รัก หวงแหน ในทรัพยากรพื้นบ้าน และภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรท้องถิ่นของหมอพื้นบ้านให้ดำรงอยู่คู่ชุมชนต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสำรวจ และรวบรวมพืชวัตถุสำหรับใช้ในการรักษาโรคโลหิตสตรี้ของหมอไข้ โกลสินทร์
2. เพื่อศึกษาตำรับยาในการรักษาโรคโลหิตสตรี้ของหมอไข้ โกลสินทร์

3. เพื่อจำแนกชนิดสมุนไพรในการรักษาโรคโลหิตสตรีของหมอไข่ โกสินทร์

ขอบเขตการวิจัย

1. ขอบเขตด้านเนื้อหา คือ การศึกษาสำรวจ และรวบรวมพืชวัตถุสำหรับการรักษาโรคโลหิตสตรีของหมอไข่ โกสินทร์ เช่น ชื่อตำรับยา ส่วนประกอบในแต่ละตำรับยา สรรพคุณของแต่ละตำรับยา ข้อห้ามและคำแนะนำ การแปรรูปสมุนไพร ที่มาของสมุนไพร
2. ขอบเขตด้านประชากรพืช คือ พืชสมุนไพร เช่น พืชใบเลี้ยงคู่ พืชใบเลี้ยงเดี่ยว
3. ขอบเขตด้านระยะเวลา คือ การดำเนินการเก็บข้อมูลที่บ้านหมอไข่ โกสินทร์และสวนสมุนไพร ตั้งแต่เดือนธันวาคม พ.ศ. 2553 ถึงเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2554

การทบทวนวรรณกรรม

1. ความรู้เกี่ยวกับการศึกษาทางพฤกษศาสตร์ และการเก็บตัวอย่างพืช
2. แนวคิดเกี่ยวกับสมุนไพร และการรักษาด้วยสมุนไพร
3. ความรู้เกี่ยวกับระบบสืบพันธุ์สตรี
4. โรคโลหิตสตรีในทางการแพทย์แผนไทย
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

วิธีดำเนินการวิจัย

1. ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษาเรื่องการศึกษาสำรวจและรวบรวมพืชวัตถุสำหรับการรักษาโรคโลหิตสตรีของหมอไข่ โกสินทร์ ตำบลท่าชะมวง อำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลา เป็นการวิจัยที่ใช้รูปแบบการสำรวจเชิงพรรณนา (Descriptive Survey) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจ และรวบรวมพืชวัตถุสำหรับการรักษาโรคโลหิตสตรี รวมไปถึงการศึกษาตำรับยา และจำแนกชนิดสมุนไพร

2. ขั้นตอนการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการใช้รูปแบบการสำรวจเชิงพรรณนา (Descriptive Survey) ผู้วิจัยจึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการเก็บรวบรวม และวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

2.1 อุปกรณ์ สำหรับบันทึกข้อมูล เช่น กระดาษสำหรับบันทึก เครื่องเขียน แฟ้มสำหรับเก็บข้อมูล ตลอดจนอุปกรณ์สำหรับการถ่ายภาพ และอุปกรณ์บันทึกเสียง

2.2 อุปกรณ์ สำหรับพิพิธภัณฑ์พืช (Herbarium) มีรายละเอียด ดังนี้

2.2.1 แผงอัดพันธุ์ไม้ เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด 12×18 นิ้ว ลักษณะโปร่งเป็นตาราง อาจทำด้วยไม้ หรือโลหะพร้อมด้วยเชือกผูก

2.2.2 กรรไกร กรรไกรตัดกิ่งไม้ มีดพับ พลั่ว เสียม

2.2.3 ถังพลาสติกขนาดต่างๆ

2.2.4 กระดาษอัดพันธุ์ไม้ นิยมใช้กระดาษหนังสือพิมพ์หนึ่งคู่ อัดพันธุ์ไม้ 1 ชิ้น คั่นกลางด้วยกระดาษลูกฟูกแข็ง ซึ่งมีร่องตามขวาง กระดาษหนังสือพิมพ์ช่วยซับน้ำจากตัวอย่างพันธุ์ไม้ให้แห้ง ส่วนกระดาษลูกฟูกช่วยให้พันธุ์ไม้เรียบเสมอกัน

2.2.5 สมุดบันทึกใช้จดข้อความต่างๆ ที่เกี่ยวกับพันธุ์ไม้

2.2.6 ป้ายกระดาษแข็ง สำหรับผูกพันธุ์ไม้ ขนาด 2x3 เซนติเมตร ปลายข้างหนึ่งเจาะรูร้อยด้ายทำ เป็น 2 ทบ ยาวประมาณ 10 เซนติเมตร

2.2.7 ดินสอดำ ใช้บันทึกลงในสมุด และป้ายกระดาษแข็งไม่นิยมใช้ปากกาเพราะเลอะเลือนได้ง่าย

2.2.8 อุปกรณ์อื่นๆ เช่น กล้องถ่ายรูป โทรศัพท์มือถือ เทปกาบบางต่างๆ พลาสติกใส เป็นต้น

2.3 เอกสารแนวทางการสัมภาษณ์ เป็นเอกสารที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นใช้ เพื่อเป็นเครื่องมือในการเก็บ รวบรวมข้อมูล โดยมีแนวทางการสัมภาษณ์หมอบ้าน 3 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของหมอบ้าน

ตอนที่ 2 หลักการตั้งตำรับยาสมุนไพรที่ใช้ในการรักษา

ตอนที่ 3 ขั้นตอนการเก็บพืชสมุนไพร

เอกสารแนวทางการสัมภาษณ์นี้ เป็นเพียงเครื่องมือในการเก็บข้อมูลพื้นฐาน โดยข้อมูลที่มีความสำคัญ และรายละเอียดต่างๆ ได้จากการสัมภาษณ์ พูดคุยซักถาม การสังเกต และการเข้าไปมีส่วนร่วมโดยผู้วิจัยเอง ซึ่งถือเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการวิจัยครั้งนี้

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยดำเนินการรวบรวมข้อมูลด้วยตนเอง โดยดำเนินการรวบรวมข้อมูลตามขั้นตอน ดังนี้

3.1 ขั้นเตรียมการ

3.1.1 การเตรียมตัวผู้วิจัย เป็นการเตรียมความรู้ และทักษะที่จำเป็นในการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วย วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสร้างแนวคำถามให้ครอบคลุม การสังเกต และการจดบันทึกภาคสนาม ตลอดจนการวิเคราะห์ข้อมูล

3.1.2 การเตรียมอุปกรณ์ที่จำเป็น เช่น อุปกรณ์สำหรับจดบันทึก แฟ้มสำหรับเก็บข้อมูล อุปกรณ์ สำหรับการถ่ายภาพ อุปกรณ์บันทึกเสียง และอุปกรณ์ สำหรับพิพิธภัณฑ์พืช (Herbarium)

3.2 ขั้นตอนดำเนินการ

3.2.1 สร้างสัมพันธภาพกับหมอบ้านสมุนไพรพื้นบ้าน โดยผู้วิจัยแนะนำตัวเองในบทบาทนักศึกษา และผู้วิจัยชี้แจงวัตถุประสงค์ของการวิจัย และกระบวนการวิจัยโดยละเอียด เพื่อให้เกิดความไว้วางใจในผู้วิจัย และได้รับความร่วมมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลต่อไป

3.2.2 เมื่อผู้วิจัย และหมอบ้านรักษาโรคโลหิตสตรี้ มีความยินดีที่จะให้ข้อมูลแล้ว จึงทำการเก็บ รวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) ด้วยการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ (Informal Interview) และสอบถามบุคคลข้างเคียงที่รู้เรื่อง และใช้การสังเกตทั้งแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participant Observation)

3.2.3 การบันทึกภาคสนาม (Field Notes) ผู้วิจัยจะเข้าไปพร้อมกับการสัมภาษณ์ และจะบันทึก ภายหลังจากสัมภาษณ์ในส่วนที่ไม่สามารถบันทึกได้ในขณะสัมภาษณ์หรือสังเกต โดยทำการบันทึกการ สัมภาษณ์ในขณะที่ทำการสัมภาษณ์ด้วยเครื่องบันทึกเสียง และทำการถอดเทปบันทึกการสัมภาษณ์ภายหลัง

3.2.4 แปลผลข้อมูลรายวัน หลังจากเก็บรวบรวมข้อมูลในแต่ละวันจะนำข้อมูลที่ได้อ่านบันทึกให้เป็น ระเบียบทุกวัน บันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นไว้ทั้งหมด หลังจากนั้นจึงอ่านเพื่อการตรวจสอบข้อมูลที่ยังไม่ชัดเจน หรือไม่ครบถ้วน เพื่อที่จะนำไปถามเพิ่มเติมในการสัมภาษณ์ครั้งต่อไป

3.2.5 ทำการตรวจสอบ ความตรงของข้อมูลอีกครั้ง ก่อนที่จะทำการสัมภาษณ์ครั้งต่อไป โดยการ นำข้อมูลที่ได้อ่านไปสอบถามย้อนกลับ เพื่อให้ผู้ให้ข้อมูลได้ยืนยันความถูกต้องของข้อมูล

3.2.6 การสิ้นสุดการเก็บรวบรวมข้อมูล พิจารณาจากการได้ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ และ เมื่อนั้นใจว่าไม่มีประเด็นสำคัญใดเพิ่มเติม และข้อมูลที่ได้อ่านมีความอิ่มตัว แล้วจึงยุติการสัมภาษณ์

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการวิจัยครั้งนี้เป็นการใช้รูปแบบการสำรวจเชิงพรรณนา (Descriptive Survey) การวิเคราะห์ข้อมูล และการตรวจสอบความสมบูรณ์ของข้อมูล สามารถทำได้ตลอดการดำเนินการวิจัยประกอบด้วย การแบ่งประเภทของข้อมูลออกเป็น 2 ประเภท คือ

4.1 ข้อมูลด้านเนื้อหา เป็นการใช่วิธีการเปรียบเทียบโดยการนำข้อมูลมาเปรียบเทียบเป็นปรากฏการณ์เพื่อให้ได้ข้อมูล มีความครบถ้วนสมบูรณ์ และมีความถูกต้องแล้วทำการวิเคราะห์รายวันเพื่อค้นหาข้อมูลที่มีความครบถ้วนสมบูรณ์ และมีความถูกต้องตามความเป็นจริง แล้วทำการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา

4.2 ข้อมูลด้านการสำรวจ และรวบรวมพืชวัตถุสำหรับการรักษาโรคโลหิตสตรี้ เป็นการนำข้อมูลพืชสมุนไพรแต่ละชนิดที่ได้มาทำวิเคราะห์ โดยใช้สถิติการแจกแจงความถี่ และอัตราส่วนร้อยละ ในการทำการวิเคราะห์ข้อมูลครั้งนี้

ผลการวิจัย

1. ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้ข้อมูล

หมอรักษาโรคโลหิตสตรี้ที่ทำการรักษา คือ นายไข่ โกลินทร์ หรือหมอไข่ตามที่บ้านเรียกกัน อายุ 68 ปี เกิดวันที่ - - พ.ศ. 2486 นับถือศาสนาพุทธ เกิดที่ตำบลรัตนภูมิ อำเภอควนเนียง จังหวัดสงขลา เป็นบุตรของนายแคล้ว โกลินทร์ และนางเอี่ยม บัวตุม มีพี่น้องท้องเดียวกันทั้งหมด 10 คน เป็นผู้ชาย 8 คน เป็นผู้หญิง 2 คน ท่านเป็นบุตรคนที่ 5 มีชีวิตอยู่ 7 คน เสียชีวิตแล้ว 3 คน

“...ตอนเด็กๆ หมอก็ได้สนใจ (จะ) เรียนรู้เรื่องสมุนไพรกับการรักษาคนสักเท่าใด แต่ว่าพ่อ แม่ เป็นหมอพื้นบ้านเลยหลีกเลี่ยงพื้นที่ที่จะต้องช่วยเหลือพ่อ แม่ ทำให้ความไว้ (รู้) มันได้มาเรื่อย...”

นายไข่ ได้สำเร็จการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 จากโรงเรียนบ้านกรอบ ตำบลรัตนภูมิ อำเภอควนเนียง จังหวัดสงขลา สามารถอ่านออกเขียนได้ หลังจากเรียนจบก็ได้ช่วยงานการดูแลคนไข้ และการติดตามไปเยี่ยมคนไข้ที่บ้านกับมารดา ซึ่งเป็นหมอพื้นบ้านในด้านหมอดำแย และได้เรียนรู้เรื่องยาสมุนไพรจากบิดา ซึ่งเป็นหมอยาสมุนไพร เมื่อนายไข่อายุได้ 21 ปี ได้บวชเรียนเป็นพระภิกษุสงฆ์ เพื่อทดแทนคุณบิดา-มารดา ณ วัดบ้านพร้าว ตำบลท่าบ่อ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา ในช่วงระหว่างที่บวชเรียนเป็นพระภิกษุสงฆ์นั้น หมอไข่ก็เป็นบุคคลที่มีนิสัยขยันหมั่นเพียร จึงได้ศึกษาเล่าเรียนเพิ่มเติมในด้านยาสมุนไพร และพืชสมุนไพรที่ใช้ในการรักษาโรคกับท่านเจ้าอาวาสวัดต่างๆ

เริ่มตั้งแต่วัดที่บวชเรียน คือ วัดบ้านพร้าว วัดธรรมโฆษ ตำบลท่าบ่อ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา และวัดคลองแห ตำบลคลองแห อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา เป็นเวลา 5 ปี หลังจากนั้นหมอไข่ก็ได้ลาสิกขาบท เพื่อมาทำงานหาเลี้ยงชีพ และแต่งงานมีครอบครัว เมื่อหมอไข่อายุ 28 ปี ก็ได้แต่งงานกับนางใจ พรหมเมศ ใช้ชีวิตอยู่ด้วยกัน 2 ปี ก็ได้เลิกกันมีบุตรสาวด้วยกัน 1 คน หลังจากนั้นหมอไข่ก็ได้ทำงานเลี้ยงลูกคนเดียวมาโดยตลอดจนกระทั่งอายุได้ 35 ปี ได้แต่งงานกับนางเปี่ยม จันทราชิต ซึ่งเป็นคนอำเภอควนเนียง จังหวัดสงขลา มีบุตรธิดาด้วยกันทั้งหมด 6 คน เป็นผู้ชาย 2 คน เป็นผู้หญิง 4 คน หมอไข่ประกอบอาชีพหลักคือ ทำสวน ทำนา และมีอาชีพเสริม คือ เป็นหมอรักษาโรคโลหิตสตรี้

“...ตัวเอ็งนั้นไม่อยากอิ (จะ) เป็นหมอตอนอายุยังหนุ่มอยู่ เพราะว่าเดี๋ยวอีไม่มีเวลาไปทำสวน ทำไร่ ก็พึ่งมาเริ่มทำจริงๆ จังๆ ก็ตอนอายุมากแล้ว เพราะไปทำสวนไม่ค่อยรอด ก็ได้ทำเองจริงตอนอายุ 58 ปีแล้ว ก็รักษาคนมาเรื่องจนถึงปัจจุบันนี้แหละ...”

ปัจจุบันอาศัยอยู่บ้านเลขที่ 327 หมู่ที่ 14 บ้านหนองจาด ตำบลท่าชะมวง อำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลา หมอไข่ออาศัยอยู่กับภรรยา และลูกสาว 2 คน ซึ่งหมอไข่อได้ทำการรักษาคนไข้อย่างจริงจังตั้งแต่อายุ 58 ปี ซึ่งทำการรักษาคนไข้ที่บ้านมาโดยตลอดจนถึงปัจจุบัน ได้ทำการรักษาคนไข้มาเป็นระยะเวลาเวลานานกว่า 10 ปี โดยสามารถทำการรักษาผู้ป่วยได้หลายโรค โรคที่ทำการรักษาเป็นโรคแรก และทำการรักษาได้ชำนาญที่สุดคือ โรคโลหิตสตรี้ เพราะได้รับการถ่ายทอดมาจากมารดาซึ่งเป็นหมอต้าแย่มาก่อน หมอไข่อเป็นบุคคลที่ทำการรักษาโรคโลหิตสตรี้เพียงคนเดียวในหมู่บ้านที่มีความรู้ความชำนาญ จึงทำให้เป็นที่ยอมรับของบุคคลทั้งให้ชุมชน และชุมชนอื่นๆ หมอไข่อยังสร้างสวนสมุนไพรเพื่อปลูกสมุนไพรเอง ไว้ในบริเวณรอบๆ บ้านของตนเองอีกด้วย เพราะเห็นว่าสมุนไพรในปัจจุบันหายาก และหมอไข่ออยากที่จะปลูกไว้เพื่อสะดวกในการที่จะหามาทำเป็นยา และได้คนรุ่นหลังได้ศึกษาเรียนรู้ก่อนที่สมุนไพรเหล่านั้นจะสูญพันธุ์ไป

2. อาการที่หมอทำการรักษา และตำรับยาสมุนไพร

อาการที่ 1 อาการเกี่ยวกับหลังคลอดบุตรแล้วมีไข้ตัวร้อน วิงเวียนศีรษะ ไม่มีเรี่ยวแรง ละเมอเพ้อพก
ชื่อตำรับยา ยาหน้าไฟ สูตร 1

อาการที่ 2 อาการเกี่ยวกับหญิงวัยหมดประจำเดือน หรือก่อนหมดประจำเดือน มีอาการวิงเวียนศีรษะ หงุดหงิดง่าย อารมณ์ฉุนเฉียว ประจำเดือนมามาก มีอาการหน้ามืดคล้ายจะเป็นลม

ชื่อตำรับยา ยาวัยทอง

อาการที่ 3 อาการเกี่ยวกับประจำเดือนมาไม่ปกติ มีลักษณะเป็นลิ่มเป็นก้อน มีกลิ่นเหม็นคาวเลือด มีอาการปวดท้องประจำเดือน และประจำเดือนมาเป็นสีม่วง สีคล้ำ **ชื่อตำรับยา** ยาแก้ประจำเดือนไม่ปกติ ประจำเดือนมาเป็นสีม่วง สีคล้ำ

อาการที่ 4 อาการเกี่ยวกับการมีตกขาว สีขุ่น มีอาการคันบริเวณอวัยวะเพศ มีกลิ่นเหม็นคาว ก่อนมีประจำเดือน หรือมีอาการดังกล่าวตลอดเวลา **ชื่อตำรับยา** ยารักษาโพรงมดลูก

อาการที่ 5 อาการเกี่ยวกับขณะมีประจำเดือน แล้วมีไข้แทรกขึ้นมา หรือขณะมีประจำเดือนแล้วมีไข้ ในช่วงนั้น จะมีอาการปวดศีรษะ มีน้ำมูกไหล ไม่มีเรี่ยวแรง อาการจะหนักกว่าไข้ธรรมดา **ชื่อตำรับยา** ยาแก้ไข้ ทั้ระดู ระดูทับไข้

อาการที่ 6 อาการเกี่ยวกับประจำเดือนมาไม่ปกติ แพ้ของแสลงที่กินเข้าไป **ชื่อตำรับยา** ยาฟอกโลหิต

อาการที่ 7 อาการเกี่ยวกับเป็นไข้ทั้ระดู ระดูทับไข้ **ชื่อยา (ยาเดี่ยว)** ยาชะครามทั้ง 5

อาการที่ 8 อาการเกี่ยวกับมีตกขาว สีขุ่น มีกลิ่นเหม็น และมีอาการคันบริเวณอวัยวะเพศ ทั้งก่อนมีประจำเดือน หรือมีอาการนี้อยู่ตลอดเวลา **ชื่อยา (ยาเดี่ยว)** ยารักษาตกขาว นมแมว ทั้ง 5

3. การสำรวจ และรวบรวมพืชวัตถุสำหรับการใช้ในการรักษาโรคโลหิตสตรี้

จากการสำรวจ และรวบรวมพืชวัตถุสำหรับการใช้ในการรักษาโรคโลหิตสตรี้ของหมอไข่อ โกสินทร์ ตำบลท่าชะมวง อำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลา มีพืชสมุนไพรที่หมอไข่อใช้เป็นจำนวน ทั้งสิ้น 41 ชนิด โดยสามารถจำแนกได้เป็น 23 วงศ์ 35 สกุล โดยจัดอยู่ในประเภทพืชใบเลี้ยงคู่ จำนวน 18 วงศ์ 24 สกุล 27 ชนิด ประเภทพืชใบเลี้ยงเดี่ยว จำนวน 5 วงศ์ 11 สกุล 14 ชนิด อยู่ในวงศ์ ZINGIBERACEAE จำนวน 8 ชนิด รองลงมา คือ วงศ์ UMBELLIFERAE จำนวน 3 ชนิด วงศ์ PIPERACEAE RUBIACEAE MENISPERMACEAE RUTACEAE PLUMBAGINACEAE ANNONACEAE ALLIACEAE COMPOSITAE และ POACEAE พบอย่างละ 2 ชนิด ส่วนในวงศ์อื่นๆ พบอย่างละ 1 ชนิด โดยการสำรวจ และรวบรวมพืชวัตถุสำหรับการใช้ในการรักษาโรคโลหิตสตรี้ของหมอไข่อ โกสินทร์ ในครั้งนี้ได้จัดเก็บสมุนไพรในรูปแบบตัวอย่างแห้ง (Herbarium) จำนวน 41 ชนิด (41 ตัวอย่าง) ส่วนใหญ่จะเป็นตัวยาสสมุนไพรมีรสร้อน หรือเผ็ดร้อน ช่วยในการขับเลือด ขับลม และตัวยาสสมุนไพรบางตัวก็มีสรรพคุณทั้งฟอกโลหิต ขับโลหิต และบำรุงโลหิตไปพร้อมๆ กัน เช่น กระเทียม พริกไทย ฯลฯ ซึ่งจากข้อมูล

ดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่าเป็นสมุนไพรที่มีอยู่ในครัวเรือน หรือสมุนไพรประจำท้องถิ่นที่สามารถหาใช้ได้ง่าย และสะดวก มีสรรพคุณส่วนใหญ่เกี่ยวกับการรักษาโรคโลหิตสตรีย์ เช่น สรรพคุณในการฟอกโลหิต ขับโลหิตระดู บำรุงโลหิต และแก้ประจำเดือนมาไม่ปกติ ขับลม เป็นต้น โดยหมอไข โกสินทร์ มีวิธีการนำมาแปรรูปด้วยการตากแห้ง และใช้สด แต่โดยส่วนใหญ่แล้ว มักใช้ทั้งสดทั้งแห้ง จากนั้นหมอไขก็จะนำสมุนไพรดังกล่าวข้างต้น มาทำเป็นยาใช้รักษาคนไขใน 2 รูปแบบ คือ แบบยาต้ม และแบบยาผง หรืออาจจะทำเป็นยาได้ทั้งยาต้ม และยาผงก็ได้

สรุป และอภิปรายผลการวิจัย

การศึกษา เรื่อง การสำรวจและรวบรวมพืชวัตถุสำหรับใช้ในการรักษาโรคโลหิตสตรีย์ของหมอไข โกสินทร์ ตำบลท่าชะมวง อำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลา มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจ และรวบรวมพืชวัตถุสำหรับใช้ในการรักษาโรคโลหิตสตรีย์ รวมไปถึงการศึกษาตำรับยาและจำแนกชนิดสมุนไพร

การศึกษาคั้งนี้ ใช้รูปแบบการสำรวจเชิงพรรณนา (Descriptive Survey) กลุ่มเป้าหมาย และผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ คือ หมอไข โกสินทร์ ในพื้นที่ตำบลท่าชะมวง อำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลา โดยมีผู้ศึกษาเป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล ซึ่งใช้การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) ด้วยการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ (Informal Interview) และสอบถามบุคคลข้างเคียงที่รู้เรื่องใช้การสังเกตทั้งแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participant Observation) และได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูล ซึ่งผลการวิจัยสามารถสรุปได้ ดังนี้

พืชสมุนไพรที่หมอไขใช้รักษาโรคโลหิตสตรีย์ ส่วนใหญ่จะเป็นพืชสมุนไพรมีรสร้อน หรือเผ็ดร้อน ช่วยในการขับเลือด ขับลม และพืชสมุนไพรบางตัวก็มีสรรพคุณทั้งฟอกโลหิต ขับโลหิต และบำรุงโลหิตไปพร้อมๆ กัน เช่น กระเทียม, พริกไทย ฯลฯ โดยพืชสมุนไพรที่หมอไขใช้เป็นส่วนประกอบในตำรับยา ส่วนใหญ่เป็นพืชสมุนไพรที่มีอยู่ในครัวเรือน มีปลูกไว้บริเวณรอบบ้าน หาตามแหล่งธรรมชาติ เช่น ริมถนน ป่า เขา เป็นต้น และซื้อที่ร้านขายยาสมุนไพรในตัวอำเภอ สามารถหาใช้ หาซื้อได้ง่าย และสะดวกอีกด้วย ชื่อตำรับยา การคัดเลือกตำรับยาที่ใช้ในการรักษา และหลักการตั้งตำรับยาในแต่ละตำรับของหมอไข โกสินทร์ ได้รับการถ่ายทอดองค์ความรู้มาจากบรรพบุรุษ ร่วมกับประสบการณ์ในการรักษาผู้ป่วยมาเป็นเวลามากกว่า 10 ปี ซึ่งตำรับยาในการรักษาโรคโลหิตสตรีย์ ทั้ง 9 ตำรับ ประกอบด้วยตัวยาสมุนไพร ทั้งหมด 41 ชนิด มีสรรพคุณส่วนใหญ่เกี่ยวกับการรักษาโรคโลหิตสตรีย์ เช่น สรรพคุณในการฟอกโลหิต ขับโลหิต ระดู บำรุงโลหิต และแก้ประจำเดือนมาไม่ปกติ ขับลม เป็นต้น โดยหมอไขมีวิธีการนำมาแปรรูปด้วยการตากแห้ง และใช้สด แต่โดยส่วนใหญ่แล้ว มักใช้ทั้งสด และแห้ง เมื่อผ่านกระบวนการแปรรูปเสร็จหมอไข ก็จะนำสมุนไพรดังกล่าวข้างต้น มาผลิตเป็นยาสมุนไพรใช้รักษาผู้ป่วยใน 2 รูปแบบ คือ แบบยาต้ม และแบบยาผง หรืออาจจะทำเป็นยาได้ทั้งยาต้ม และยาผงก็ได้ แต่ผล หรือประสิทธิภาพของยาในการรักษาจะดีหรือไม่นั้น ก็ขึ้นอยู่กับพฤติกรรมของผู้ป่วยด้วย ว่าได้ปฏิบัติตามข้อห้าม และคำแนะนำได้ทุกประการหรือไม่ ผู้ศึกษาได้ทำการจำแนกชนิดสมุนไพรที่ใช้ในการรักษาโรคโลหิตสตรีย์ โดยแยกส่วนประกอบของสมุนไพรในตำรับยาดังกล่าวข้างต้น ทำให้ทราบว่าประกอบด้วยตัวยาสมุนไพรที่หมอไขใช้มากที่สุดจัดอยู่ในวงศ์ ZINGIBERACEAE จำนวน 8 ชนิด รองลงมา คือ วงศ์ UMBELLIFERAE จำนวน 3 ชนิด วงศ์ PIPERACEAE RUBIACEAE MENISPERMACEAE RUTACEAE PLUMBAGINACEAE ANNONACEAE ALLIACEAE COMPOSITAE และ POACEAE พบอย่างละ 2 ชนิด ส่วนในวงศ์อื่นๆ พบอย่างละ 1 ชนิด

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัย

1.1 จากการศึกษาวิจัย พบว่า หมอสมุนไพรพื้นบ้านเป็นผู้ที่มีความรู้ ความเชี่ยวชาญ และความชำนาญในการรักษาโรค จึงควรมีการรวบรวมองค์ความรู้ไว้ ก่อนที่จะสูญสลายไปพร้อมๆ กับตัวหมอสมุนไพรพื้นบ้าน

1.2 สถานบริการสาธารณสุข และเจ้าหน้าที่สาธารณสุขในชุมชนควรที่จะสนใจ เรียนรู้ ทำความเข้าใจถึงการใช้สมุนไพรขึ้นต้น ในการรักษาความเจ็บป่วย เพื่อนำมาผสมผสานกับการรักษาแบบแผนปัจจุบัน เพื่อให้เกิดความสมดุลของภาวะสุขภาพ

1.3 หมอสมุนไพรพื้นบ้านควรได้รับการเชิดชูทั้งในฐานะ ผู้เป็นปราชญ์พื้นบ้าน และฐานะผู้สร้างคุณประโยชน์ในงานสาธารณสุข เช่น การรับรองความสามารถตามแนวคิดเรื่องการแพทย์แผนไทย และการแพทย์พื้นบ้าน ไม่ควรให้ตกอยู่ในฐานะหมอเถื่อน หรือหมอนอกระบบ

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรมีการศึกษาเพิ่มเติม โดยการเพิ่มกลุ่มอาการของโรค เพื่อรวบรวมสมุนไพร และองค์ความรู้ให้กว้างขึ้น

2.2 ควรมีการศึกษาถึงความเป็นไปได้ หรือแนวทางที่จะสร้างระบบการส่งต่อผู้ป่วยจากหมอพื้นบ้านสู่โรงพยาบาล และจากโรงพยาบาลสู่หมอพื้นบ้าน เพื่อเป็นทางเลือกในการรักษาโรคของผู้ป่วย

2.3 ควรมีการศึกษารวบรวมพืชสมุนไพรในการรักษาโรคโลหิตสตรีจากหมอพื้นบ้านหลายๆ ท่าน (อย่างน้อย3-5ท่าน) เพื่อเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างกันของตัวยาสมุนไพรที่ใช้ในการรักษาโรค

รายการอ้างอิง

- กนกกร มอหะหมัด. 2553. เกษัชกรรมไทย 1. ยะลา: กลุ่มงานหลักสูตรการแพทย์แผนไทย วิทยาลัยการสาธารณสุขสิรินธร จังหวัดยะลา.
- ก่องกานดา ชยามฤต. 2545. คู่มือจำแนกพรรณไม้. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: กรมป่าไม้.
- โครงการพัฒนาตำรา กองทุนสนับสนุนกิจกรรมมูลนิธิแพทย์แผนไทยพัฒนาสถาบันการแพทย์แผนไทย. 2545. คู่มือผลิตภัณฑ์ยาจากสมุนไพรเพื่อเศรษฐกิจชุมชน. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: สามทิพย์พาณิชย์.
- จิตรระพี บัวผัน. 2548. เรียนรู้เรื่องสมุนไพร. กรุงเทพมหานคร: ชมรมเด็ก.
- จินดา อุไรรัตน์ พรรณนิภา ธรรมวิรัช และประอรนุช ตุลยาทร. 2543. การพยาบาลรีเวซ. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: บุญศิริ.
- ชัยณรงค์ ชูทอง. 2552. เอกสารประกอบการสอนวิชาพฤกษศาสตร์พื้นบ้าน. ยะลา: วิทยาลัยการสาธารณสุขสิรินธร จังหวัดยะลา. อัดสำเนา.
- ถ้วนปรีณี ดาราหามานเศษ. 2552. “การใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการรักษาตนเองของประชาชน: กรณีศึกษาตำบลควนโดน อำเภอควนโดน จังหวัดสตูล.” ปัญหาพิเศษทางสาธารณสุขปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิต, สาขาสาธารณสุขชุมชน วิทยาลัยการสาธารณสุขสิรินธร จังหวัดยะลา.
- เต็ม สมิตินันท์. 2549. สารานุกรมพืชในประเทศไทย. สำนักงานหอพรรณไม้. กรุงเทพมหานคร: ฟินนี่.
- ธารารัตน์ สัญญะโม. 2547. “ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการเข้าการรักษาด้วยสมุนไพรพื้นบ้าน: กรณีศึกษาตำบลพร่อน อำเภอเมือง จังหวัดยะลา.” ปัญหาพิเศษทางสาธารณสุขปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิต, สาขาสาธารณสุขชุมชน วิทยาลัยการสาธารณสุขสิรินธร จังหวัดยะลา.

- บุญธรรม กิจปรีดาบริสุทธิ์. 2551. ระเบียบวิธีการวิจัยทางสังคมศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพมหานคร: จามจุรีโปรดักท์.
- เบญจพร บัวชุม วิลารวรรณ ศรีพล และอุทุมพร ทินสุวรรณ. 2551. “การรวบรวมภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้านใน อำเภอรัตนภูมิ ภูมิศึกษา หมอไข โกลสินธุ์.” โครงการพิเศษทางการแพทย์แผนไทย. สงขลา: คณะ การแพทย์แผนไทยมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- บุษบา ประภาสพงศ์ และคนอื่นๆ. 2552. ตำราการแพทย์ไทยเดิม (แพทยศาสตร์สงเคราะห์). กรุงเทพมหานคร: สีสไทย. (อัสสาเนา).
- พงษ์ศักดิ์ พลเสนา. 2550. พิษสมุนไพรในสวนป่าสมุนไพรเขาหินซ้อน. ปราจีนบุรี: เจตนารมณ์ภัณฑ์.
- พรสวรรค์ ดิษยบุตร และคนอื่นๆ. 2543. สมุนไพร : การใช้ใช้อย่างถูกวิธี. กรุงเทพมหานคร: ซีเอ็ดดูเคชั่น.
- เพ็ญญา ททรัพย์เจริญ และคนอื่นๆ. 2550. วิทยาศาสตร์ในการแพทย์แผนไทย. พิมพ์ครั้งที่ 3. นนทบุรี: สาขาวิชาวิทยาศาสตร์สุขภาพ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- วุฒิ วุฒิธรรมเวช. 2540. ร่วมอนุรักษ์มรดกไทยสารานุกรมสมุนไพรรวมหลักเภสัชกรรมไทย. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.
- ศุภลักษณ์ พักคำ และอรุณวรรณ เสงตระกุล. 2548. โรคเกี่ยวกับสตรี. ใน ศิรประภา บุญอาศัย (บรรณาธิการ), เอกสารการสอนชุดวิชาเวชกรรมแผนไทย (หน่วยที่ 13-15, หน้า 6-12). นนทบุรี: สาขาวิชาวิทยาศาสตร์สุขภาพ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- สมชัย บวรกิตติ. 2551. งานมหกรรมสมุนไพรแห่งชาติ ครั้งที่ 5. วารสารการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ ทางเลือก. 6 (2), 67-157.
- สมพร หิรัญรามเดช. 2542. ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการแพทย์แผนไทยว่าด้วยสมุนไพรกับการแพทย์แผนไทย. กรุงเทพมหานคร: องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก.
- สมพร หิรัญรามเดช. 2536. ตำราการตรวจเอกลักษณ์พืชสมุนไพร เล่ม 1 ว่าด้วยพฤกษอนุกรมวิธาน. กรุงเทพมหานคร: กรุงเทพฯ.
- สมหญิง อามาตร. 2552. “ภูมิปัญญาในการรักษาแผลไฟไหม้น้ำร้อนลวก: ภูมิศึกษา หมอบุญลือ แซ่ซื่อ บ้านหนองเรือ ตำบลหนองเรือ อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น.” ปัญหาพิเศษทางสาธารณสุขปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิต, สาขาสาธารณสุขชุมชน วิทยาลัยการ สาธารณสุขสิรินธร จังหวัดยะลา.
- สุดารัตน์ เกษราพันธ์. 2544. รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข. สัมภาษณ์. สมุนไพรเพื่อสุขภาพ:1(12), 53.
- สุรเกียรติ์ อาชานานภาพ. 2551. ตำราการตรวจรักษาโรคทั่วไป 2. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: โฮลิสติก.
- สุรรัตน์ ก้านเหลือง. 2547. “บทบาทของหมอสมุนไพรพื้นบ้านในการรักษาผู้ป่วยโรคเบาหวาน.” ปัญหาพิเศษ ทางสาธารณสุขปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิต, สาขาสาธารณสุขชุมชน วิทยาลัยการสาธารณสุขสิรินธร จังหวัดยะลา.
- องค์การบริหารส่วนตำบลท่าชะมวง. 2553. แผนพัฒนาสามปี 2551-2553. สงขลา: องค์การบริหารส่วนตำบล ท่าชะมวง. อัสสาเนา.